

д) художественную культуру, отражающую культурные традиции того или иного этноса.

Простейшим примером лингвокультурологической проблемы в обучении иностранцев является употребление местоимений “ты” и “вы”. В частности, для носителей китайского языка различие в этих местоимениях не является коммуникативно значимым. В качестве одного из средств преодоления данной проблемы можно порекомендовать использование в качестве текста для чтения шутки о мальчике, которому учитель дал задание написать “Я не буду говорить учителю ты” 50 раз. Написав данную фразу 100 раз, мальчик вежливо объяснил учителю, что превысил норму для того, “чтобы ты был доволен”. На более высоком уровне владения русским языком студенты положительно воспринимают изучение стихотворений А. С. Пушкина, в частности, “*Пустое Вы сердечным Ты...*”

Национальные особенности мышления представителей той или иной культуры получают интересное преломление в процессе словообразования. Словообразовательные возможности русского языка дают большой простор как для нормативного, так и окказионального, подчас очень неожиданного словообразования. Так, в “копилке” студенческих перлов нашей кафедры такие сочетания, как “*ледная лампа*” (красивая, от слова “леди”), *студентать* (деятельность преподавателя по обучению студентов), *телевизорить* (смотреть телевизор) и т. п. Эти новообразования легко включаются в речевую парадигму (*Что ты делал вчера вечером? – Телевизорил*).

Иными словами, помимо значений слов и правил грамматики, нужно знать: 1) когда сказать / написать, как, кому, где; 2) как данное значение / понятие живет в реальности мира изучаемого языка.

Именно поэтому в настоящее время в учебные планы ряда высших учебных заведений, работающих с иностранцами, вводится новый предмет: “мир изучаемого языка”. Мир изучаемого языка как дисциплина, неразрывно связанная с преподаванием иностранных языков, сосредоточен на изучении совокупности внеязыковых фактов, то есть тех социокультурных структур и единиц и отражаются в этих последних. Картина мира, окружающего носителей языка, не просто отражается в языке, она и формирует язык и его носителя, и определяет особенности речепотребления. Наша картина мира, по мнению многих ученых, отличается склонностью к фатализму и самоиронии, на чем основано множество неологических образований на уровне лексики и фразеологии. Эта сфера словоупотреблений, практически не поддающаяся переводу, крайне сложна для понимания со стороны иностранцев и представляет собой практически нерешенную проблему лингвокультурологии.

Итак, в языковых явлениях отражаются факты общественной жизни данного говорящего коллектива. Задачи обучения иностранному языку как средству общения неразрывно сливаются с задачами изучения общественной и культурной жизни стран и народов, говорящих на этом языке.

Литература

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
2. Богданович Г. Ю. Русский язык в аспекте проблем лингвокультурологии / Г. Ю. Богданович. – Симферополь, 2003. – 397 с.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М., 2001. – 208 с.
4. Попко Л. П. Неологизация в языке как трансляция культурно-лингвистической национальной ментальности / Л. П. Попко. – К., 2007. – 362 с.
5. Сорокин Ю. А. Психолингвистические аспекты изучения текста / Ю. А. Сорокин. – М., 1985. – 248 с.

УДК 811.111

КОНЦЕПТ “ЩАСТЯ” В МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ (НА ПРИКЛАДІ СЛОВ’ЯНСЬКИХ ТА АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКИХ ПАРЕМІЙ)

Блашків О. В.

У статті представлено особливості концепту “щастя” у мовних картинах слов’ян та американців на прикладі паремій у слов’янських (українській, російській, польській, словацькій) та англійській мовах. Розглянуто накладання концептів щастя і біди, щастя і удачі, щастя і розуму, що беруть участь у формуванні відповідних мовних картин світу.

Ключові слова: концепт “щастя”, мовна картина світу, слов’янські паремії, англо-американські паремії.

В статье рассмотрен концепт “счастье” на материале славянских (украинских, русских, польских, словацких) и англо-американских паремий, проанализировано имбрикации концептов “счастье” и “беда”, “счастье” и “удача”, “счастье” и “разум”, участвующих в формировании соответствующих картин мира.

Ключевые слова: концепт “счастье”, языковая картина мира, славянские паремии, англо-американские паремии.

The article deals with the concept of happiness as preserved in Slavic (Russian, Ukrainian, Polish, and Slovak) proverbs and saying, analyzing the imbrications of the concepts of happiness, trouble, luck, and cleverness, which participate in shaping the worldviews.

Key words: concept “happiness”, worldview, Slavic proverb, Anglo-American proverb.

Зростання інтенсивності міжкультурної комунікації у сучасному світі зумовлює актуальність досліджень, присвячених зіставленню мовних картин різних народів. Зусилля вчених в Україні та за кордоном спрямовані на уніфікацію поглядів щодо цих картин світу [10, с. 167]. Найбільш універсальним поняттям, на думку вчених, є концептуальна картина світу (ККС), що пов’язана з усім колом знань про світ, засобом вираження яких є мовна картина світу (МКС). Філософи часто ототожнюють [12, с. 152–153], а когнітивні лінгвісти чітко розмежовують [10, с. 167] ці поняття. Розрізняють також національно-мовні картини світу (НМКС), які складають об’єкт дослідження зіставної лінгвокультурології [7; 13]. Складовою таких розвідок є аналіз концептів (мікромоделей культури), що відображають наївні та науково-філософські уявлення про світ [7]. Попри існуючі дослідження ККС, МКС та НМКС в межах різних галузей лінгвістики, порівняльне вивчення національно-мовних картин світу на рівні паремій не втрачає своєї актуальності.

На думку провідного українського дослідника з етнолінгвістики та лінгвокультурології І. Голубовської, паремії є тією частиною національних фразеологій, що “найрельєсніше відбиває національно зумовлені ціннісні уявлення народу про навколишній світ і своє буття у ньому” [6]. Дослідниця виділяє слова-концепти “воля”, “доля”, “лихо”, “щедрість” як такі, що окреслюють специфіку етнічної ментальності українців, а “self”, “individualism”, “privacy”, “understatement” як такі, що визначають ментальність англомовних народів. Нам видається, що ще одним показовим концептом у цьому зв’язку може бути концепт “щастя”, особливо у контексті вивчення американської культури, де вислів “to be happy” (бути щасливим) актуалізувався на рівні повсякденної розмовної мови. Сучасні, хоч і нечисленні дослідження вказують на те, що вивчення концепту “щастя” викликає зацікавлення українських лінгвістів, соціологів, культурологів, філософів (О. В. Климчук, О. В. Мінаєва, І. Вакулик, В. В. Власенко). Спираючись на існуючі розвідки з названої проблеми, ми зробимо спробу розширення предмета дослідження: до зіставлення концепту “щастя” у слов’янських мовах (українській, російській, словацькій та польській), маючи на меті окреслення концепту “слов’янського щастя” та порівняння його з англо-американським варіантом.

Слово “щастя” у словнику Б. Грінченка подано як “щастя-доля”, у тлумачному словнику української мови ця лексема визначена як: 1) стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення та безмежної радості; 2) досягнення, успіх, удача; 3) доля, талан, добробут. У словнику російської мови В. Даля як: 1) рок, судьба, участь, доля, случайность, желанная неожиданность; 2) благоденствие и благополучие, желанную насущную жизнь, жизнь без горя, смут і тривоги, покой и довольство”. “Szczęście” у словнику польської мови подано як: 1) удача в справах, життєвих ситуаціях (powodzenie w jakichś przedsięwzięciach, sytuacjach życiowych); 2) радість, задоволення (uczucie zadowolenia, radości); 3) добрий збір обставин (zbieg pomysłnych okoliczności). Словник словацької мови подає “šťastie” як: 1) стан, відчуття повного задоволення та блага (stav, pocit úplnej spokojnosti, blaha); 2) добрий збір обставин, успіх (priaznivá zhoda okolností, úspech).

У контексті поставленого завдання слід відзначити, що у всіх слов'янських мовах зберігся праслов'янський корінь у словах, що називають поняття “щастя”: “щастя” (укр.), “счастье” (рос.), “шчасце” (білорус.), “šťastie” (словац.), “šťěstí” (чес.), “szczęście” (пол.), а також “čęšť” у південних слов'ян. Це може вказувати на певну лінгвокультурну єдність названих мов. “Етимологічний словник російської мови” М. Фасмера подає старослов'янське слово “*съчѣстьје*”, що складається з “*съ-*” (хороший, добрий) та “*чѣст*” (частина), тобто “добра частка” [14, с. 687]. Лексеми “щастя” і “частина” мають в своїй основі старослов'янське дієслово “кусати”. Словацький дослідник старослов'янської літератури М. Голема вважає, що свою логіку мало б розширення та абстрактизація вихідного значення слова “щастя” як “доброго поділу”, “частини” жертвовної тварини, оскільки “рамкою отримання значення “щастя” (все ще конкретно-смыслового) могла складати саме гостина, товариство за столом – “*communio*”, на якій відповідно до певного коду могли розділяти тварину, що приносилася в жертву. Така гостина виконувала функцію зближення людини з богами (hostina smerovala k “zbrataniu” medzi človekom a bohmi). Спільне поїдання їжі та напоїв жертвовного характеру могло накладати на співзастільників “релігійну товариськість, певну екзистенційну ідентичність (“*náboženskú spríaznenosť, akúsi existenčnú identitu*”).” [2, с. 48–52] Таке трактування перегукується з думкою російського вченого С. Воркачова, котрий стверджує, що у період міфологічного мислення людина вважалася щасливою, якщо їй сприяли боги, звідси “добра доля”; опісля відбувається десакралізація міфологеми “доля”, і місце божества займає випадок, що призводить до перетворення “доброї долі” на “сприятливий випадок”, “удачу”, які пов'язані вже з безособовою фортуною. Вчений наголошує, що таким чином “добра доля” та “сприятливий випадок” перетворюються “по-суті на саме уявлення про щастя лише зі співпадінням “протагоніста” та “спостерігача” в одній особі, що надає можливість давати оцінку “стану справ” навколо себе і судити про неї завдяки своїй емоційній реакції на них” [5].

В англійській мові спостерігаємо подібні закономірності. Етимологічний словник англійської мови подає іменник “happiness” як похідний від прикметника “happy” + “ness”, а прикметник “happy” як похідне від іменника “hap” “удача, шанс” (“chance, fortune”) + “-y”. Відповідно, “happy” означає “lucky, favored by fortune, prosperous” (“щасливий, під захистом фортуни / долі, заможний). У цьому зв'язку видається природною кількісна перевага приказок зі словом “luck” в англійській мові над словом “happiness”. У пошуках відповідників слов'янським приказкам про “щастя” англійською, поруч з прямим перекладом слова “happiness”, часто подибуємо приказки зі словами “luck” (удача), “fortune” (доля), “destiny” (доля).

Лінгвісти зауважують, що етимологія слів “доля” і “щастя” має спільні корені, що дозволяє стверджувати, що щастя – це добра доля [11, с. 73]. Уявлення про щастя як долю закріпилося у багатьох слов'янських пареміях: *Із щастя та горя скувалася доля. Що написано на роду, того не об'їдеш і на льоду. Як не було талану, не буде й долі* (укр.), *Не родись ни хорош, ни пригож, родись счастлив.* *Всем молодец, да нет талану на роду. Нет талану, не пришьешь к сарафану* (рос.), *Šťastlivému ťažko sa narodit', ale ľahko mu žit'* (словац.) У цих прикладах акцентуються “недобра доля” чи “нещастя”, що також вказує на певне “накладання” один на одного концептів “щастя – біда”. Найбільш відповідним у такому контексті, на наш погляд, англійським прислів'ям є *If it was raining soup, he would be out with a*

fork (Якби замість дощу падав суп, він би стояв на вулиці з виделкою), воно семантично співпадає з російськими та українськими висловами, наведеними вище.

Проте яка б доля не була, вона нерідко постає наперед визначеною як у слов'ян, так і в англійців: *Everyone has it's lot and a wide world before him* (Кожен має свою долю і широкий світ перед собою). Основна роль людини, стверджується в фольклорі, не втратити чи не занепасти свою долю. Необхідність берегти щастя в англійській мові представлена у наступних пареміях: *Be content with your lot* (Будь задоволений своєю долею), *Don't tempt providence* (Не спокушай долю), *A full cup must be carried steadily* (Повну чашу слід нести рівно), що в російській мові відповідає приказці *От добра добра не ищут*.

Шляхи здобуття щастя мають протилежне вираження в слов'янських прислів'ях та приказках. Показовим є, наприклад, такий російський варіант: *Счастье придет, и на печи найдет*. Іншу настанову знаходимо в українському фольклорі: *Всякий свого щастя коваль*. Таку ж паремію знаходимо і серед словацьких та польських приказок: *Každý je kováčom svojho šťastia* (словац.), *Každy jest kowalem swojego losu* (пол.). В англійському варіанті лексема "коваль" змінюється на "архітектор": *Every man is the architect of his own fortune*. Слід звернути також увагу на лексему "fortune", яка в англійській мові має значення "добробут", "статок", "гроші", тоді як у слов'янських пареміях маємо "щастя / доля (los)". Суголосна російській паремії *Счастья искать – от него бежать* англійська приказка *Seeking happiness is a straight way to misery* (Пошуки щастя – пряма дорога до нещастя / біди).

Дослідниця О. Мінаєва відзначила, що "у російській та українській мовах щастя завжди пов'язане з бідною", яка має домінуючі характеристики над щастям у швикості, в масі і кількості, в силі, постійності, всеприсутності [11, с. 74]. Таке накладання концептів можна спостерігати також у польських та словацьких пареміях, значно меншою мірою – в англійських. Опозиція щастя – нещастя зафіксована в багатьох слов'янських пареміях: *Счастью не верь, а беды не пугайся! Счастье с несчастьем – ведро с ненастьем* (рос.), *Щастя з нещастям в одних санях іздять, Хто горя не бачив, той щастя не знає* (укр.), *Ak Ťa obklopuje šťastie, pamätaj na nešťastie* (словац.), *Szczęście człowieka psuje, nieszczęście hartuje* (пол.). Відповідником можуть служити *Fortune and misfortune are next-door neighbors* (Щастя і нещастя – сусіди), *All is luck or ill-luck in this world* (Все в цьому світі – щастя або нещастя).

У російських прислів'ях переважно наголошується зовнішня природа щастя по відношенню до людини, його випадковість, що передається через зооморфну метафору: *Счастье – вольная птица: где захотела, там и села* (рос.). В англійській мові ця ж думка передається через антропоморфну та зоофорфну метафору: *It's hard to grasp happiness: it's slippery as an eel* (Тяжко зловити щастя – воно таке ж слизьке, як вуж), *You can't seek Lady Luck; Lady Luck seeks you* (Не ти шукаєш пані Удачу, а вона тебе), *Chances rule men, and not men chances* (Випадки керують людьми, а не люди випадками).

Паремії, що позначають короткотривалість щастя, становлять окрему групу, де "щастя" може бути виражене антропо- чи зооморфною метафорою. Наприклад: *Szczęście dziś matka, a jutro może być macochą* (пол.), *Счастье мать, счастье мачеха, счастье бешеный волк* (рос.), *Fortune is fickle* (Фортуна змінна), *Fortune is like glass: it breaks when it is brightest* (Фортуна як скло – розбивається, коли найяскравіше), але *Fortune always leaves one door open in disaster* (Доля завжди залишає одні двері відкритими в час біди). Таке бачення долі і біди суголосне слов'янським приказкам *Біда навчить* (укр.), *Szczęście człowieka psuje, nieszczęście hartuje* (пол.).

На прикладі слов'янських та англійських паремій можна відзначити також накладання концептів "щастя" та "успіх". Англійська приказка *Nothing succeeds like success* (Ніщо не приводить так до успіху, як сам успіх) знаходить свої відповідники в українській мові: *Щасливому сир на колоді; Кому щастя, тому і півень несеться; Щасливому щастя*.

Важливо, на нашу думку, наголосити на накладанні концептів "щастя" та "розуму" / "дурості" у слов'янських та англійських пареміях. Українські та словацькі прислів'я практично дослівно повторюють одні одних: *Щастя без розуму – торбина*

дїрява, *Šťastie bez rozumu za mnoho nestojí*. Значно більше знаходимо приказок, пов'язаних з думкою про сприяння дурням.

Дурням щастя.

Fortune favors the fools.

Розумний дбає, а дурня Бог наділяє.

Щастя розум одбирає, а нещастя повертає.

A special providence takes care of idiots and stick-and-dirt chimneys.

Szczęście głupim sprzyja.

Sprostí mají štastie.

Fortune knows neither reason, nor law.

Čím větší hlupák, tím větší štastie.

Keď je štastie unavené, aj na somára si sadne.

Lepšia hrst' štastia, ako vrece rozumu.

It's better to be happy than wise.

Варто звернути увагу і на те, як відтворено “манеру” переживання щастя в англомовних та слов'янських пареміях: *You must take the fat with the lean* (Мусиш драти і жирне, і пісне), *A change of fortune hurts a wise man no more than a change of the moon* (Зміна долі може зашкодити розумній людині так само, як зміна фаз місяця), *Fortune can take nothing from you, but what she gave you* (Доля може забрати в тебе лише те, що дала тобі); *На щастя всіяке маї серце однаке, Счастью не верь, а беды не пугайся!*

Неодмінним фактором щастя в англійській мові є допомога іншим: *You're truly happy when you make others happy* (Ти щасливий, коли робиш щасливими інших), *If you want to be happy, make yourself useful* (Як хочеш бути дійсно щасливим, стань в пригоді іншим), *Happiness is not perfect until it's shared* (Щастя не є повним, поки нерозділене). Такого не спостерігаємо у слов'янських пареміях. Важливою у досліджуваному контексті видається група паремій, що представляють концепт праці: *Хто рано встає, тому щастя є. Ключі від щастя – в праці.*

Повертаючись до розуміння щастя у річищі оцінки зовнішніх очікуваних обставин життя та внутрішнього емоційного ставлення до них, зазначимо, що подібні ідеї вдалося знайти лише в англомовних пареміях: *The man with peace of mind is blissfully happy* (Людина зі спокоєм в душі благословенно щаслива), *The happy man is not he who seems thus to others, but who seems thus to himself* (Щаслива людина не та, що здається такою іншим, але та, що здається такою собі) [3].

Для американської культури концепт “щастя” і відчуття себе щасливим має особливе значення. В американській культурі здобуття щастя (the pursuit of happiness) відображено в Конституції як право, що надається кожному громадянину країни: “We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their creator with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty and the pursuit of Happiness” (Ми вважаємо цю самодостатньою правду, що всі люди народилися рівними і наділені своїм Творцем певними невід'ємними Правами, і що серед них є Життя, Свобода і здобуття Щастя). Шляхи досягнення щастя, визначення його повноти та багатоаспектності є сьогодні предметом дослідження цілої низки наукових дисциплін у США (психології, соціології, літературознавства, мовознавства), а також одним із завдань освітніх програм. Американське суспільство, будучи в основі своїй мультикультурним, все ж у найпростішому та найпоширенішому стереотипному сприйнятті щастя має на увазі “проживання / реалізацію американської мрії” (living the American dream). Тому для глибшого розуміння американської культури врахування функціонування концепту щастя особливо важливе.

Підсумовуючи, зазначимо, що прислів'я та приказки максимально чітко і лаконічно фіксують найбільш цінний життєвий та національний досвід народу. Аналіз концепту “щастя” у слов'янських народів, представлено у прислів'ях та приказках, дає підстави стверджувати певну культурно-історичну спільність у трактуванні щастя, що часто накладається на концепти наперед визначеної долі, біди як зворотного боку щастя та розуму як необхідної умови утримання / перешкодження щастю. В англо-американській культурі активізується накладання концептів “щастя” з концептами “долі”, “удачі” і “добробуту”, проте слід пам'ятати, що концепт “щастя”, втілений у англомовних прислів'ях, що сьогодні називаються “американськими”, включає паремії представників різних народів, що з часом стали органічною частиною американської культури. Вербальне вираження концепту “щастя” зазнало змін у слов'ян та американців в часі і просторі, про що слід пам'ятати. У цьому зв'язку подальше вивчення мовних картин світу вважаємо перспективним.